

УДК 374П.013.83

Кондратова Людмила Григорівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

E-mail: kondratova-l@mail.ru

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ ДІЇ

У статті розглядаються основні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до виховної дії, зосереджується увага на культурологічних аспектах професійної підготовки, виокремлюються технології підготовки студентів, питання самоосвіти в напрямках виховної діяльності сучасної школи.

Ключові слова: підготовка майбутніх фахівців, культурологічні аспекти професійної підготовки, початкова школа, технології підготовки, самоосвіта, виховна дія, виховна діяльність.

У часи реформування вітчизняної освіти, її інтеграції в світові освітні процеси на початку ХХІ ст., особливого значення набуває проблема підготовки майбутніх педагогів до реалізації виховної дії. Вирішення складних завдань підготовки майбутніх педагогів до практичної роботи повинно базуватися не тільки на вивченні світового педагогічного досвіду виховання дітей, вітчизняних традицій родинно-сімейного виховання, з урахуванням педагогічної спадщини видатних теоретиків і практиків вітчизняної педагогічної освіти, які досліджували проблеми виховання підростаючого покоління, але на основі аналізу використання різних аспектів філософії, психології та культурології освіти, що є природною потребою в методологічному, контекстному аспектах для вирішення існуючих освітньо-культурних проблем вищої освіти. Підготовка майбутніх педагогів до реалізації виховної дії, яка входить органічним компонентом у систему вищої педагогічної освіти, передусім, вимагає не тільки урахування теоретико-методологічних та організаційних концепцій системи виховання, але й вирішення питань психолого-педагогічних та культурологічних засад підготовки майбутніх вчителів як основних головних умов професійного педагогічного становлення одних в системі професійної підготовки студентів.

Наукові дослідження з питань професійної підготовки фахівців доводять, що в сучасних умовах до особистості майбутнього вчителя висуваються підвищені вимоги щодо професійних і особистісних якостей. Учитель як професіонал і культуротворча особистість повинен мати належну педагогічну, психологічну, культурологічну та підготовленість. Як доводять наукові дослідження, високий рівень професіоналізму завжди повинен поєднуватися із загальною культурою вчителя з різнобічним

особистісним розвитком, формування гуманістичної педагогічної позиції на основі єдності професійної, суспільно-економічної, психологічної і культурологічної підготовки. Вирішення означених завдань вимагає трансформації ціннісного змісту підготовки майбутнього вчителя, переорієнтації на продуктивність, а саме: уміння вести виховну та позаурочну діяльність; бути не тільки реципієнтом культурних цінностей, а найперше – дослідником культурно-освітніх процесів, здійснювати їх психологічний, культурологічний аналіз на основі системи психологічних та культурологічних знань і вмій, детермінованих гуманістичними ціннісними орієнтаціями; створювати культуротворче середовище навчання і виховання учнів [10,11].

Метою статті є дослідження основних культурологічних питань та технологій підготовки майбутніх учителів початкової школи до виховної дії, висвітлення самоосвітньої діяльності студентів в напрямках підготовки до виховної діяльності сучасної школи.

Підготовка майбутніх фахівців до виховної діяльності проходить комплексно через вивчення теорії виховання у курсі «Педагогіка» та під час організації і проведення педагогічної практики. Більш ґрунтовна підготовка майбутніх вчителів до реалізації виховної дії здійснюється під час набуття спеціалізації «Педагог-організатор» та під час підготовки фахівців до майбутньої діяльності класного керівника тощо. З метою визначення шляхів удосконалення підготовки до виховної діяльності на культурологічних засадах, було здійснено аналіз практики та досвіду підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах. Результати здійсненого аналізу констатують про наявність недостатнього рівня особистісної готовності майбутніх учителів до здійснення психолого-культуротворчої функції освіти та психолого-культуровідповідної професійно-педагогічної діяльності у ході підготовки фахівців до педагогічної та виховної діяльності. Окремі питання культурології вивчаються філософами, соціологами, культурологами, педагогами, психологами. Аналіз вивчення наукових джерел, практичного вітчизняного досвіду підготовки фахівців до виховної діяльності свідчать, що потрібна ґрунтовне вивчення концептуальних основ психолого-педагогічної та культурологічної освіти і виховання, практичних шляхів їх реалізації в освітньому процесі.

Слід наголосити, що поняття «культурологія» має декілька тлумачень. Так, культурологія є наукою, що вивчає специфіку розвитку матеріальної та духовної культури цивілізацій, етносів, націй у конкретно-історичному періоді, їх взаємозв'язки та взаємовпливи, а також вона стала системою знань про сутність, закономірності існування та розвитку, людське значення та способи пізнання культури. [2, с. 47]. Велику увагу культурологічної складової виховання приділяв академік І.А. Зязюн. Його ідея нової парадигми у вітчизняній педагогіці – парадигми культурологічної, доводить, що нинішній етап історії людського суспільства характеризується тим, що культура опинилася перед

викликом у зв'язку з проблемами перспектив сучасної цивілізації. Техногенна цивілізація, на думку вченого, досягнувши вражаючих вершин в науці і техніці, породила глобальні кризи, а тому призвела до реальної можливості руйнування біогенетичної основи людської життєдіяльності та забезпечила значне відставання розвитку людських емоцій від розумового розвитку. На зміну традиційної парадигми освіти, яка зорієнтована на отримання знань, повинна прийти нова культурологічна [7, с. 11].

Як зазначає культуролог В.Розанов, в системі сучасної освіти порушено найважливіші принципи освіти: індивідуальності, цілісності та культуровідповідності. В українському педагогічному словнику С.У. Гончаренка культура визначається як сфера духовного життя суспільства, що охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості та як рівень освіченості, вихованості людей. Цілком відповідно у працях С.У. Гончаренка, ми знаходимо і тлумачення принципу культуровідповідності як відповідність виховання вимогам середовища й часу [2, с. 48].

На думку академіка І.А. Зязюна, криза освіти особистості полягає не стільки в зовнішніх причинах, скільки у внутрішніх: у втраті сенсів, у вихованні моральності, національної гідності, духовності, патріотизму. Академік наголошував на поєднанні культурології з педагогікою. В його працях ми знаходимо нові поняття, серед яких – педагогічна культурологія, педагогічна культура, культурологічна підготовка та багато інших. Педагогічна культурологія як інтегративна характеристика складової педагогіки не тільки пояснює зміст і форми розвитку педагогічної культури з позиції культурології, а і переносить акцент на культурологію освіти, з позиції культурології і філософії природу освіти, розвитку і саморозвитку. Центральною фігурою в освіті сучасності повинна стати людина, як вільна і активна індивідуальність, людина, яка спроможна до праці та співпраці з тими людьми, які її оточують та спілкуванні з собою і культурою [2, с. 48].

За педагогічними вченнями І.А. Зязюна ми переглядаємо зміст підготовки майбутніх фахівців, педагогів, які будуть мати досить високий рівень загальної і професійної культури, будуть намагатися розвивати свою професійну педагогічну майстерність та впливати на культурологічний характер педагогічного середовища. Цілком доречним, у світлі підготовки фахівця до виховання, буде наповнення подальшої професійної діяльності культурними смислами, опорою на ціннісний характер освіти і виховання, розуміння ціннісних смислів кожної особистості [4, с. 6].

До культурологічного аспекту виховної діяльності, а тому і до культурологічного змісту підготовки фахівців, потрібно вносити питання: цінності, норми і закони життя, спроможність вихованців та педагогів до саморозвитку в просторі культурно-виховної діяльності та взаємодії, підготовка майбутніх вчителів до майстерності спрямовувати всю навчальну і виховну діяльність на формування ціннісних орієнтирів,

виховання культурної особистості, яка буде спроможна до удосконалення, саморозвитку, самовдосконалення і навчання протягом життя.

На думку вченого, результатом виховання та виховної діяльності педагога повинно стати: виховання особистості, громадянина, здатного сприймати та передавати національні цінності, виховання як розкриття природних задатків, виховання людини як творчої індивідуальності, що розкриває свій потенціал в навколишньому світі, може отримувати і розуміти свою універсальність у світі, розуміти смисл духовного розвитку людини [5, с. 123].

Ураховуючи умови сучасності, стрімкий розвиток інформаційного суспільства, сучасний стан розвитку свідомості та духовної активності, розуміння людської свідомості як духовної основи, яка відіграє неоціненну роль у творенні культури, відповідного розвитку професіоналізму вчителя, сучасна культурологічна парадигма в освіті повинна базуватися на наступних принципах:

- визнання розвитку особистості головним завданням освіти, а становлення унікальної індивідуальності майбутнього професіонала – її головним результатом;
- зміст освіти має бути наповнений культурними сенсами і загальнолюдськими цінностями;
- педагогічні засоби, форми і методи навчально-виховного процесу мають бути спрямовані на розвиток суб'єктних, позитивних властивостей особистості, на самопізнання;
- підготовка професіонала має відбуватися в особливому культурно-виховному середовищі, в якому є всі підстави для вільного вибору особистістю способів самореалізації та її культурного саморозвитку.

Ураховуючи погляди дослідників та основні напрями культурологічної складової нової парадигми виховання ми переглядаємо зміст сучасної підготовки майбутніх вчителів до виховної діяльності та виховної дії, який повинен спиратися на головні ідеї вітчизняних дослідників.

Підвищення рівня культурологічної компетентності майбутніх вчителів повинно ґрунтуватися на ґрунтовній культурологічній підготовці, яка буде передбачати вивчення і розуміння внутрішнього її сенсу, вирішення суперечностей між професійною та культурологічною підготовками, урахування філософсько-методологічних засад тощо [6, с. 11].

Для вирішення питань методологічних й методичних проблем педагогічної освіти, ми апелюємо до наукового доробку багатьох вітчизняних і зарубіжних філософів, педагогів, які висвітлюють питання філософії освіти (у працях В. Андрущенко, Г. Балла, В. Васяновича, Л. Губерського, І. Зязюня, В. Кременя, В. Лугового, М. Михальченка, В. Огнев'юка, В. Шинкарука та ін.), питання професійної освіти й підготовки (у працях С. Гончаренко, О. Дубасенюк, М. Євтуха О. Мещанінова,

Н. Ничкало, С. Сисоевої, В. Ягупова та ін.) [10, с. 14].

З метою визначення змісту культурологічної підготовки, ми спираємося на дослідження з історії та теорії культури (у працях Є. Бистрицького, В. Давидовича, Ю. Жданова, Б. Єрасова, М. Кагана, Л. Когана, Е. Маркаряна, В. Межуєва, М. Поповича, В. Розіна, А. Флієра) та питання розвитку педагогічних засад культурологічної підготовки (у працях С. Дичковського, О. Коломісць, Т. Мельничук, Л. Руденко та ін.) [10, с. 13].

Переваги культурологічної підготовки безперечні, вони сприяють ефективному навчанню в теорії та практиці виховання, прискорюють і допомагають закріплювати морально-культурні переконання, спрямовують ціннісні орієнтири вихованців, формують культурологічний тип поведінки й допомагають формувати стійкі основи професійної культури майбутнього вчителя.

В процесі підготовки фахівців великого значення набувають підвищення рівня культурологічної компетентності майбутніх вчителів, які базуються на системі культурологічної підготовки, що передбачає розуміння внутрішнього її сенсу професійної діяльності, вирішення суперечностей між професійною та культурологічною підготовками, урахування філософсько-методологічних засад та практичної готовності майбутніх фахівців до практичної роботи та реалізації виховної дії в практичній педагогічній діяльності.

Належну увагу слід приділити аналізу особливостей професійної підготовки до роботи з учнями початкової школи. Саме в початковій школі, завдяки діяльності педагога, формуються життєві цінності та орієнтири, визначаються пріоритети та формується особистість вихованця. Молодший шкільний вік, на думку І. Беґа, є важливим у становленні особистості дитини, бо саме тоді закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи. Як свідчить аналіз літературних джерел, саме в цьому віці дитина виявляється сприятливою щодо виховання, в якій формується фундаментальний моральний розвиток, здібність цінувати особистість людини [1, с. 47].

В державній програмі виховання зазначено, що формування особистості молодшого школяра значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу, згідно з яким моральні правила і норми дитина засвоює активно, в процесі діяльності та спілкування з дорослими, однолітками, старшими та молодшими дітьми. Основна функція її полягає в тому, що в ній набувається досвід ставлення дитини до світу, до людей, до самої себе. Національна програма виховання визначає шляхи формування ціннісних орієнтирів: внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, відведення належного місця «спільно-взаємодіючій діяльності» як на уроках, так і в позаурочний час; гуманізації взаємин у системах «учитель – учень», «учень – учень»; використання вчителем демократичного стилю спілкування з учнями; створення умов для творчої самореалізації кожної особистості. Важливим в цьому процесі стає особистісно зорієнтований підхід у вихованні

молодших школярів, ставлення до суспільства і держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, самої себе [1, с. 42].

Серед багатьох питань підготовки фахівців до виховної діяльності, окремо виділяються технології підготовки, а саме: визначення педагогічних технологій, методів, форм і прийомів підготовки фахівців. Найбільш сприятливою за результатами засвоєння матеріалу, виявляється технологія тренінгу. Слово «тренінг» походить від англійського «to train», що означає «навчати, тренувати, дресировати». Тренінг - це одночасно: цікавий процес пізнання себе та інших; спілкування; ефективна форма опанування знань; інструмент для формування умінь і навичок; форма розширення досвіду.

Вважаємо за доцільне наголосити, що під час тренінгу створюється неформальне, невимушене спілкування, яке відкриває перед групою безліч варіантів розвитку та розв'язання проблеми, заради якої вона зібралася. Як правило, учасники в захваті від тренінгових методів, тому що ці методи роблять процес навчання цікавим, не обтяжливим [7, с. 124]. Тренінг – це перш за все, форма навчання, що орієнтується на відповіді, на важливіші запитання та пошук їх вирішення.

Тренінгові форми навчання повністю охоплюють весь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо. Будь-яке навчальне тренінгове заняття має певну мету. Це можуть бути: інформування та набуття учасниками тренінгу нових професійних навичок та умінь; опанування нових технологій у професійній сфері; зменшення чогось небажаного (проявів поведінки, стилю неефективного спілкування, особливостей реагування тощо); зміна погляду на проблему; зміна погляду на процес навчання, аби зрозуміти, що він може давати наснагу та задоволення; підвищення здатності учасників до позитивного ставлення до себе та життя; пошук ефективних шляхів розв'язання поставлених проблем завдяки об'єднанню в тренінговій роботі різних спеціалістів, представників різних відомств, які впливають на розв'язання цих проблем; активізація громадськості щодо розв'язання актуальних проблем; здобуття альтернативної громадянської освіти [7, с. 123].

За нашим переконанням, система занять спецкурсу, побудована на тренінговій основі, має сприяти засвоєнню матеріалу в оптимальних навчальних умовах і містити органічну єдність між теорією та практикою, кожне заняття повинна мати відповідну тему, мету, головні завдання та визначену структуру, що пов'язані між собою і складають матрицю вичаємої теми; матеріал курсу повинен тісно пов'язаний із набутим практичним досвідом тих, хто навчається та з проблемами і потребами сучасного життя, спрямований на задоволення особистісних професійних потреб вчителів, що займаються організацією позаурочної роботи; зміст курсу повинен бути зорієнтованим на формування наукового світогляду творчого мислення, професійної компетентності вчителя.

В курсі-тренінгу або спецкурсі «Культурологічна складова сучасного виховання» майбутні фахівці – вчителі початкової школи можуть визначити основні особливості початкового шкільного віку, навчитися будувати виховний процес, спираючись на систему ціннісних орієнтирів, життєвих цінностей, будувати виховний процес на культурологічній основі, визначати шлях виховання культуровідповідної особистості, спроможності на самовиховання, саморозвиток і вдосконалення протягом майбутнього життя. Завдяки тренінговій технології відбувається процес набуття практичних навичок організації виховного процесу в початковій школі, підготовка на практичних інтерактивних формах, методах і прийомах фахівців до реалізації виховної дії. Завершальним етапом тренінгу стане розбудова проекту «Моя майбутня професійна виховна діяльність», що містить конкретні кроки – від планування виховної роботи до проведення виховних заходів та роботи з батьками. Іншою формою підготовки може бути цикл взаємопов'язаних лекційних, практичних та семінарських занять, який має на меті підготовку фахівців до культурологічної виховної діяльності з майбутніми вихованцями.

Отже, шляхом ґрунтовної підготовки майбутніх фахівців до культурологічної виховної діяльності можна подолати суперечність між духовним і матеріальним, що існує у сфері освіти, побудувати майбутню професійну діяльність на зміні в соціокультурній ситуації, змін в поглядах не тільки на культуру, але і на особистість в культурі. Інструментально-нормативна модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи сьогодні повинна бути замінена культурно-творчою моделлю, яка спирається на визнання принципової незавершеності культурно-освітнього шляху людини. В умовах розвитку сучасної наукової думки, педагогічна громадськість висуває на перший план потребу у формуванні високоосвіченого професіонала-педагога, педагога-патріота, який буде спроможним на основі компетентнісного підходу, в основі якого ціннісні орієнтири майбутнього фахівця щодо професійної діяльності, які свідомо сформовані і адаптовані як пріоритетні упродовж життя.

Подальшого розгляду потребують питання психолого-культурологічної освіти, проблеми зв'язку культурологічної основи виховання, які можливо вирішити у процесі підготовки кваліфікованих фахівців у вищому педагогічному закладі та у педагогічних коледжах через упровадження циклу лекційних занять або спецкурсів з питань культурології або уведення в програму підготовки спецкурсу-тренінгу, спрямованим на практичну майбутню підготовку фахівця до реалізації виховної дії.

Література

1. Бех І.Д. Концепція виховання особистості / І.Д. Бех // Рідна школа. – 1991. – № 5. – С. 40–47.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С. Гончаренко.

– К.: Либідь, 1997. – 376 с.

3. Дубасенюк О.А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / О. А. Дубасенюк. – К., 1996. – 398 с.

4. Зяюн І.А. Освіта і вчитель в українському державотворенні / І.А. Зяюн // Освіта України. – 1998. – 16 грудня. – С. 6.

5. Зяюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб / І.А. Зяюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

6. Іванова Т.І. Культурологія на парадигмах освіти у концепції І. Зяюна / Т.І. Іванова. – С. 11–13.

7. Технологія // Сучасний тлумачний словник української мови: 50000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х.: ШКОЛА, 2006. – С. 652.

8. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи / Н. Ничкало, І. Зяюн, Л. Пуховська [та ін.]; АПН України. – К.; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – 234 с.

9. Кремень В.Г. Перспективи розвитку освіти / Кремень Василь Григорович // Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

10. Костиця Н.М. Система культурологічної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Н.М. Костиця. – К. 2003. – 234 с.

11. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посіб. / за ред. І. Зяюна, О. Пехоти. – К.: А.С.К, 2003. – 238 с.

12. Савченко О.Я. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя / О.Я. Савченко // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 2–6.

13. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л. О. Хомич. – К.: Марістр-Б, 1998. – 200 с.

Kondratova Liudmyla – *Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Educational Systems in Pedagogical Education Department of the Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAPS of Ukraine*
E-mail: kondratova-l@mail.ru

CULTURAL ASPECTS OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS' TRAINING FOR EDUCATIONAL ACTION REALISATION

Summary. *The article deals with the main problems of the primary school teachers training for educational actions that caused by the need in educators' preparedness to implementation both teaching and educational activities in the modern school conditions. The author focuses on the cultural aspects of professional training aimed at acquiring professional and personal qualities by students.*

The future educator as a culture-creative person should have an appropriate level of cultural training. Solving these issues will be possible due to updating value content of the preparation, understanding not only the goals and main directions of educational activities, but reorientation of the training process to the effectiveness and readiness to perform the education of primary school pupils

on the base of pedagogical ideas of the outstanding researchers S.Bondarevska, I.Zyazyun, M.Kahan, O.Rudnytska and others.

The particular attention is paid to the issues of technologies helping future specialist to become a researcher of cultural values, perform the cultural analysis of educational activities based on cultural knowledge and practical skills to create educational environment, exercise educational influence and become an example of cultural, experienced person for children, and carry out cultural and educational function in future pedagogical work.

The article contains description of the content of cultural training and characteristics of the training technology that effectively helps to acquire practical skills for the future teachers to carry out educational activities with the primary school pupils. The author determines the peculiarities of scientific and methodological support of specialists' professional training, defines the main theoretical and methodological aspects of the future teachers' cultural training. There has been emphasized the content and the main directions of educational activities of primary school future teachers; the list of teacher's practical skills required for implementation of the educational actions in the secondary educational establishments is given in the article.

Key words: *future specialists' training, cultural aspects of professional training, primary school, technologies of training, self-education, educational actions, educational activities.*

Bibliography

1. Bekh I.D. Kontsepsiya vykhovannya osobystosti / I.D. Bekh // Ridna shkola. – 1991. - № 5. – S. 40–47.
2. Honcharenko S.U. Ukrayins'kyi pedahohichnyy slovnyk / S.U. Honcharenko. – K.: Lybid', 1997. – 376 s.
3. Dubasenyuk O.A. Teoretychni i metodychni osnovy vykhovnoyi diyal'nosti pedahoha: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / O.A. Dubasenyuk. – K., 1996. – 398 s.
4. Zyazyun I.A. Osvita i vchytel' v ukrayins'komu derzhavotvorenni / I.A. Zyazyun // Osvita Ukrayiny. – 1998. – 16 hrudnya. – S. 6.
5. Zyazyun I.A. Pedahohika dobra: idealy i realiyi: nauk.-metod. posib / I. A. Zyazyun. – K.: MAUP, 2000. – 312 s.
6. Ivanova T.I. Kul'turolohiina paradyham osvity u kontsepsiyi I. Zyazyuna / T.I. Ivanova. – C.11–13.
7. Tekhnolohiya // Suchasnyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: 50000 sliv / za zah. red. d-ra filol. nauk, prof. V.V. Dubichyn'skoho. – Kh.: ShKOLA, 2006. – S. 652.
8. Pedahohichna maysternist': probdemy, poshuky, perspektyvy / N. Nychkado, I. Zyazyun, L. Pukhiv's'ka [ta in.]. – K.; Hdukhiv: RVV HDPU, 2005. – 234 s.
9. Kremen' V.H. Perspektivy rozvytku osvity / Kremen' Vasyi' Hryhorovych // Osvita i nauka Ukrayiny: shlyakhy modernizatsiyi: (fakty, rozdumy, perspektyvy). – K.: Hramota, 2003. – 216 s.
10. Kostytsya N.M. Systema kul'turolohichnoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv ahramoyi haluzi: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / N.M. Kostytsya. – K., 2003 r. – 320 c.
11. Pidhotovka maybut'oho vchytelya do vprovadzhen'nykh pedahohichnykh tekhnolohiy: navch. posib. / za red. I. Zyazyuna, O. Pyekhoty. – K.: A.S.K, 2003. – 238 s.
12. Savchenko O.Ya. Novyy etap rozvytku shkid'noyi osvity i pidhotovka maybut'oho vchytelya / O.Ya. Savchenko // Shdyakh osvity. – 2003. – № 3. – S. 2–6.
13. Khomych L.O. Profesiyno-pedahohichna pidhotovka vchytelya pochatkovykh kdasiv / L.O. Khomych. – K.: Mahistr-B, 1998. – 200 s.